

# منافع ملی ایران و ژئوپلیتیک نوین تشیع\*

دکتر یوسف زین العابدین

دکترای جغرافیای سیاسی و استادیار دانشگاه آزاد اسلامی رشت

## چکیده

امروزه، منافع ملی ایران با ژئوپلیتیک نوین تشیع پیوند عمیقی خورده است؛ به طوری که ایران همواره می‌خواهد در میان شیعیان جهان به خصوص در عراق نقشی ایفا کند. تحولات اخیر جهانی و منطقه‌ای، این فرصت را برای ایران ایجاد کرده است؛ از این رو، هدف از ارائه این مقاله، بررسی و تحلیل موقعیت ژئوپلیتیک نوین شیعه و مشخص نمودن تهدیدهای منطقه‌ای، فرامنطقه‌ای و پیامدهای آن در جهان کنونی به خصوص نقش آفرینی ایران در این رابطه می‌باشد. فرض بر این است که در شرایط پیش آمده، ایران با توجه به موقعیت خاص می‌تواند به قدرت منطقه‌ای برتر تبدیل گردد.

**کلیدواژه‌ها:** منافع ملی، ژئوپلیتیک، شیعه، نقش آفرینی، فرصت‌ها، تهدیدها.

---

\* تاریخ وصول: ۸۶/۴/۱۳؛ تاریخ تصویب نهایی: ۸۶/۸/۱۴

## مقدمه

فراآمدن اسلام در فلات ایران، اثر فرهنگی و مدنی ژرفی در این کشور به عنوان یک قدرت سیاسی و یک هویت، برجای نهاد (مجتهدزاده، ۱۳۸۱، ص ۳۲۴).

از آنجایی که عقیده مشترک دینی و مذهبی، نقش بنیادین در ایجاد همبستگی میان پیروان هر دین ایفا می‌کند؛ یکی از عوامل بنیادین ملت‌سازی در ایران مذهب شیعه است؛ به خصوص آنکه این ویژگی حداقل با دو عامل دیگر تقویت و پشتیبانی می‌شود: یکی در اقلیت قرار داشتن پیروان مذهب شیعه در جامعه مسلمانان جهان (حدود ۱۰٪ مسلمانان جهان شیعه هستند) و تجمع اکثریت آنان در فلات ایران؛ دوم گسترش جغرافیایی مناطق استقرار شیعیان در سطح کشور و انطباق آن در اکثر مناطق پیرامونی بر مرزهای سیاسی؛ چنان‌که حتی در برخی مناطق، نظیر شرق، شمال غربی، جنوب غربی، غرب و جنوب، دنباله‌های قلمرو شیعه‌نشین به ماورای مرزهای سیاسی نیز کشیده می‌شود و تنها در مناطق شرقی، شمال شرقی و جنوب شرقی کشور فضاهای محدودی به مسلمانان اهل سنت اختصاص دارد (حافظانیا، ۱۳۸۱، ص ۲۰).

از طرف دیگر، ایران در تمام حوزه‌های ژئوپلیتیکی مجاورش، حضور دارد و در پیدایش تشکلهای منطقه‌ای در آنها نقش به‌سزایی ایفا می‌کند؛ به خصوص تحولات اخیر عراق که فرصت‌های جدیدی برای ایفای نقش ایران در منطقه فراهم کرده است (الأهرام، ۲۰۰۵، ص ۲)؛ ضمن اینکه بر خلاف جنگ میان ایران و عراق که زمینه‌ای برای دشمنی متقابل دو ملت فراهم آورده بود و همچنین با وجود خصومت‌های تاریخی میان ایرانیان و اعراب، ایرانیان دلیل‌های محکمی برای استقرار علایق خود و حفظ

تعامل فرهنگی - مذهبی و حتی ایفای نقش جدید سیاسی در عراق دارند.

در این مقاله، هدف، بررسی چالش‌ها و فرصت‌ها و تهدیدهای جمهوری اسلامی ایران در ژئوپلیتیک نوین شیعیان - به عنوان یک موقعیت استثنایی در تاریخ - است.

### ۱. شیعه، پیدایش و رشد\*

شیعه به کسانی گفته می‌شود که چانشینی پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله را حق اختصاصی خانواده رسالت می‌دانند و در معارف اسلام پیرو مکتب اهل بیت علیهم السلام هستند؛ البته آغاز پیدایش شیعه را که برای اولین بار به شیعه علیهم السلام معروف شدند، باید همان زمان حیات پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله دانست و این نکته همواره به عنوان میراث سیاسی - تاریخی و عقیدتی همراه شیعه بوده است که: خلافت و رهبری غیر از اهل بیت علیهم السلام خلافت استبدادی، تحریف شده و مصیبت‌بار است (درخسه، ۱۳۸۴، ص ۱۶).

اقلیت شیعه در جهان اسلام که با اکثریت تسنن بر سر مسئله مرجعیت دین و خلافت اسلامی اختلاف نظر داشته است، روزگاران تاریخی را پشت سر گذاشته است. تقوا و طهارت پیشوایان اهل بیت علیهم السلام و قیام آنان در مقابل استبداد و خصوصاً شهادت امام حسین علیه السلام، در توسعه آیین تشیع در نقاط اطراف، همچون عراق و ایران، نقش به‌سزایی داشته است (طباطبایی، ۱۳۶۷، ص ۲۵).

همچنین ایرانیان، تشیع را - که با ارزش‌های فرهنگی و سنتی خود هماهنگ‌تر

\* ر.ک به: محرمی، ۱۳۸۴.

یافتند - با آغوشی باز پذیرفتند و در سایه حمایتش کوشیدند هویت فرهنگی و سیاسی خود را تجدید کرده، نخست استقلال خود را نسبت به خلافت علی علیه السلام تأمین نمایند و آن‌گاه از چیره شدن خلافت عثمانی بر ایران و خاور جهان اسلام، جلوگیری کنند (مجتهدزاده، ۱۳۷۹، ص ۱۳۷).

در سه قرن اخیر، تشیع در ایران همچنان رو به فزونی بوده است. هم‌اینک رسمیت مذهب شیعه در ایران، عمومی و فراگیر است؛ به این ترتیب می‌توان گفت: بیان رسمیت اسلام و شیعه جعفری اثنی‌عشری در اصل اول متمم قانون اساسی مشروطیت و اصل دوازدهم قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران، تأسیس جدیدی نیست، بلکه به عنوان یک واقعیت اعتقادی و اجتماعی در قوانین مذکور منعکس گردیده است و حفظ این میراث، طبعاً خواست اکثریت ملت ایران می‌باشد (منصور، ۱۳۷۳، اصل ۱۱۵).

## ۲. احیای ژئوپلیتیک تشیع

هنگامی که سخن از شیعه و شیعه‌شناسی به میان می‌آید، بیشتر تلاش‌ها در راه آشنایی با عقاید و آموزه‌های مذهبی (بعد معنوی) تشیع صورت می‌گیرد و کمتر اتفاق می‌افتد که به مؤلفه‌های فیزیکی جوامع تشیع نیز توجه شود (متقی‌زاده، ۱۳۸۴، ص ۱۷).

با توجه به جمعیت ۲۰۰ میلیونی شیعیان در جهان (www.tpub.com) مسئله انرژی هسته‌ای ایران و نقش آفرینی‌های جدید شیعیان عراق و جنوب لبنان، همه باعث شده است موضوع شیعه به عنوان یک عامل ژئوپلیتیکی در جهان مطرح شود؛ لذا از این پس، مطالعه مذهب شیعه یا دقیق‌تر بگوییم مطالعه مذاهب شیعه، برای تجزیه و تحلیل عوامل مهم ژئوپلیتیک جهان

معاصر، ضروری به نظر می‌رسد؛ چه اینکه روزی نیست که ناظران بر مناطق خاورمیانه و خاور نزدیک، به طور کلی از لبنان گرفته تا پاکستان و از تاجیکستان تا شیخ‌نشینان خلیج فارس، به بررسی اختلافاتی نپردازند که یک طرف آن شیعیان هستند.

در بحران افغانستان، در ناآرامی‌های جنوب پاکستان، ثبات عربستان سعودی، مبارزه با بی‌دینی در ترکیه، درگیری‌های عراق، در تمام این موارد، کلمه شیعه به‌طور مکرر در روزنامه‌ها ظاهر می‌شود؛ همچنین باید یادآوری کرد تقریباً هفتاد درصد از مردم منطقه خلیج فارس، جایی که سه چهارم ذخایر نفتی جهان در آن انباشته شده است، شیعه‌مذهب هستند؛ پس، شیعه در متن و قلب بسیاری از مشاجرات منطقه‌ای و بین‌المللی قرار دارد (توال، ۱۳۷۹، ص ۱).  
با توجه به مطالب فوق، عوامل احیای ژئوپلیتیک شیعه را می‌توان در موارد زیر خلاصه کرد:

۱. سرخوردگی جهان اسلام در برخورد با تجدد و نوسازی غربی؛
۲. شکست حکومت‌های غرب‌گرا در مسئله فلسطین؛
۳. انشقاق در جامعه که به دنبال گسترش شهرنشینی و دیوان‌سالاری غیر سودمند پدید آمد؛
۴. انزوای دیرین سیاسی شیعیان؛
۵. محدودکردن آزادی‌های مذهبی شیعیان از سوی حکومت‌ها؛
۶. تبعیض اجتماعی و اقتصادی فراگیر برای شیعیان (فولر و فرانکه، ۱۳۸۴، ص ۶۶-۶۷)؛
۷. مهم‌تر از همه، پیروزی انقلاب اسلامی ایران به رهبری امام خمینی علیه‌السلام.

## ۲-۱. نقش آفرینی نوین شیعیان

دولت ملی عراق، از زمان تأسیس آن در سال ۱۹۲۰ م، به علت پسالاستعماری بودن جهت تأمین امنیت و ثبات داخلی به طور مستمر با معضلاتی مواجه بوده است. پس از استقلال عراق در سال ۱۹۳۲ م، به دلیل وجود ریشه‌های فرهنگی و تاریخی در جامعه سنتی این کشور، حکومت مدرن، به سبک اروپایی در آن کشور شکل نگرفت (Zubaida, 1989, 131-137). در تقسیم‌بندی عراق از نظر قومی - مذهبی این کشور را می‌توان به دو منطقه تقسیم کرد:

**الف) نیمه جنوبی عراق:** از بغداد به سمت چپ (جنوب شرقی)، اکثریت با اعراب شیعه است.

**ب) نیمه شمالی عراق:** سنتی مذهب هستند که اعراب سنی در بخش غربی و کردهای سنی در بخش شرقی ساکن هستند (ویلی، ۱۳۶۳، ص ۲۱-۲۲).

اکثریت جمعیت عراق را اعراب و مابقی را گروه‌های غیرعرب همچون کردها (۱۹٪) و ترکمن‌ها (۲٪) تشکیل می‌دهند. از کل جمعیت عراق، ۶۰٪ شیعه، ۳۳٪ سنی و مابقی را سایر اقلیت‌ها تشکیل می‌دهند (کیسین، ۱۳۸۱، ص ۱۷۰). با وجود این، در طول چند قرن گذشته، فرصتی برای نقش آفرینی شیعه در عراق وجود نداشته است تا چنین تأثیر مهمی بر ژئوپلیتیک شیعه داشته باشد. هم‌اکنون، علاوه بر عراق، شیعیان در افغانستان از وضعیت مناسبی برخوردارند. فضای مناسبی نیز برای شیعیان در شرق عربستان و جمعیت حداکثری شیعه در بحرین باز شده است که بیش از این، امکان فعالیت و حق‌طلبی برای آنها وجود نداشت؛ در واقع می‌توان گفت: ژئوپلیتیک شیعه از مرزهای چین تا لبنان باز شده است (فرجی‌راد، ۱۳۸۳، ص ۷۶ / دولت‌آبادی، ۱۳۸۴، ص ۱۰۷)؛ به‌خصوص شکل‌گیری هلال شیعه\* در خاورمیانه (ایران، عراق و جنوب لبنان) و در کنار

\* این واژه را اولین بار ملک عبدالله دوم، پادشاه اردن در سال ۲۰۰۳ پس از سفر به امریکا جهت

آن، کشور بحرین به دلیل جمعیت زیاد شیعی و سوریه با حاکمیت اقلیت شیعیان و گروه شیعیان عربستان سعودی به دلیل سکونت در مناطق نفت‌خیز، تحولات ژئوپلیتیکی را از خلیج فارس تا مدیترانه تحت تأثیر قرار می‌دهند (The Daily Star, 2003).

## ۲-۲. چالش‌های نوین جمهوری اسلامی ایران

در گذشته، عنصر شیعه، به دلیل سیاست‌های سرکوب‌گرایانه رژیم بعثی و اقلیت مسلط سنی در بغداد - که برای مدت زمان طولانی، نقش اکثریت شیعه را تادیده گرفتند و آن را به حاشیه کشاندند - به عنوان یک عنصر فرصت‌ساز برای سیاست خارجی ایران در عراق مورد استفاده قرار نگرفت (Faleh A., 2003, pp. 50&62)؛ اما شرایط جدید در عراق، فرصت استفاده از یک عنصر طبیعی نفوذ، با سابقه ۱۴۰۰ سال ارتباط مذهبی، فرهنگی و تاریخی را برای ایران فراهم کرده است؛ بنابراین، نقش آفرینی ایران در ژئوپلیتیک نوین تشیع از سه زاویه قابل بررسی است:

۱. رفع تهدید سنی عراق و تعدیل آن به یک فرصت در صحنه سیاست خارجی؛

۲. خروج از تعریف سنی توازن قوا در سطح منطقه؛

۳. بازتعریف نقش منطقه‌ای ایران به عنوان یک بازیگر و قدرت منطقه‌ای.

به همین دلیل، گراهام فولر، عضو پیشین سیا و متخصص امور خاورمیانه در مؤسسه «رند» معتقد است: «تلقى آمپریالیستی ایران از امریکا و برعکس، تلقی امریکا از ایران به عنوان یک کشور شیعی با نقش آفرینی‌های متفاوت در مناطق خلیج فارس، آسیای مرکزی و عراق، موجب تلقی تهدیدآمیز دو کشور، از

---

بزرگ‌نمایی تهدید شیعه مطرح ساخت. پس از وی نیز، این واژه، چندین بار توسط رهبران سعودی برای جلوگیری از به قدرت رسیدن شیعیان در عراق و ایجاد همگرایی میان ایران و شیعیان خاورمیانه تکرار شد.

همدیگر شده است» (خلیلی، ۱۳۸۳، ص ۳۴)؛ از طرف دیگر، ایالات متحده آمریکا، دستیابی ایران به انرژی هسته‌ای را بزرگ‌ترین تهدید علیه منافع ملی خود تلقی می‌کند (Berman, 2006, Interview)؛ زیرا ایران، در صورت دستیابی به انرژی هسته‌ای می‌تواند شیعیان افغانستان، ملت فلسطین و به‌خصوص حزب‌الله لبنان را حمایت کند و ارتباط تنگاتنگ ایران و عراق که دارای اکثریت جمعیت شیعی هستند، به منظور مدیریت منابع نفتی عراق، قدرت منطقه‌ای ایران را افزایش خواهد داد که پیامدهای ذیل را برای آمریکا در پی خواهد داشت:

۱. تهدید منافع ملی ایالات متحد آمریکا در خاورمیانه؛
۲. شکل‌گیری ژئوپلیتیک هلال تشیع در مقابله با اسرائیل.

### ۳. تضاد منافع آمریکا و ایران

بر اساس برنامه درازمدت (تا ۲۰۲۵ م)، منافع کلیدی آمریکا شامل موارد زیر خواهد بود:

- بقای اسرائیل و تکامل روند صلح خاورمیانه؛
  - دسترسی به نفت؛
  - تشویق بازسازی‌های سیاسی و اقتصادی و به دنبال آن، ثبات داخلی؛
  - کنترل تروریسم (خلیل‌زاد و لسر، ۱۳۷۹، ص ۲۲۲).
- اکثر این منافع، در قلمرو ژئوپلیتیک تشیع است؛ چه اینکه مطالعات انجام شده اخیر در مورد سیاست مداخله آمریکا (در جهان) در دوازده مورد مهم، نشان می‌دهد هفت مورد از این موارد در خاورمیانه است؛ بنابراین ایالات متحده آمریکا در تحقق استراتژی فوق در خاورمیانه با ممانعت‌های ایران مواجه می‌باشد؛ زیرا:
۱. میراث گذشته باستانی ایران، در مقام مرکز چندین امپراتوری جهانی روزگار خویش، در دیدگاه ایران نسبت به خود و محیط اطرافش تا به امروز بر جای مانده است. ایران، فقط به «ایران بودن» رضایت نمی‌دهد؛ به عبارت دیگر «ایران بودن» به



معنای عمل کردن در چهارچوب ژئوپلیتیک ویژه‌ای است که در آن، ایران اعتقاد دارد در شکل بخشیدن به مناطقی که روزگاری امپراتوری‌های کلاسیک ایران سیطره داشته‌اند، از اعتباری تاریخی، فرهنگی، و حتی اخلاقی برخوردار است. بدون آنکه لزوماً دعاوی ارضی جدیدی داشته باشد. مرزهای فرهنگی و زبانی کنونی - که به تلخی یادآور پهناوری و عظمت ایران در گذشته است - ایران را در خود جای نمی‌دهد (فولر، ۱۳۷۳، ص ۲۷۷-۲۷۸).

۲. سیاست خارجی ایران از زمان صفویه بدین‌سو، یک سیاست خارجی اصولاً شیعی یا شیعی‌محور بوده است که رفتارهای آن، اغلب در واکنش به رفتارهای خارجی خصمانه صورت می‌گرفته است که به صورت کم و بیش هم‌گرایانه، از سوی فرهنگ‌های نامتجانس سنی و نیز مسیحی انجام می‌گرفته است (اردستانی، ۱۳۷۸، ص ۲۸). ممکن است این گمان در ذهن شکل بگیرد که به راستی برای سیاست خارجی ایران، این موارد فرصت و فریب، و امکان ابتکار عمل، چقدر اندک و ضعیف بوده است؛ در حالی که ایران به دلیل تک‌افتادگی مذهبی در معرض خطر و آسیب بوده است و در عین حال هیچ‌گاه نیز نمی‌توانسته در برابر وضع شیعیان در عراق همچون زمان قاجاریه، یا لبنان در دوره رژیم پهلوی و دوره جمهوری اسلامی و یا شیعیان در دیگر کشورهای مجاور به‌ویژه در دوران اخیر بی‌توجه بماند. از لحاظ تاریخی و عقلی، سیاست خارجی ایران محکوم یا متعهد به یک منطقه‌گرایی شیعی است. پیوستگی مذهب تشیع و منافع ملی ایران، حتی برای سایر کشورها نیز محسوس می‌باشد؛ به طوری که مهم‌ترین نگرانی آمریکا، مداخله ایران در این مسئله است (فرجی‌راد، ۱۳۸۴، ص ۷۶).

۳. خاور نزدیک بزرگ که از نظر ایالات متحده آمریکا شامل جهان عرب، اسرائیل، ترکیه، آسیای مرکزی و قفقاز و شبه‌قاره می‌شود، مکان بزرگ‌ترین منبع سوخت فسیلی و قدرت‌های جاه‌طلب پرشماری است که برای به دست آوردن برتری

منطقه‌ای تلاش می‌کنند (کمیسیون امنیت ملی امریکا، ۱۳۸۰، ص ۱۵۹-۱۶۰). در این منطقه، ایران دارای موقعیت‌های زیر می‌باشد:

الف) ایران با تمامی مناطق مذکور مرز مشترک دارد و چون این مناطق از طریق ایران به بخشی از جهان متصل شده‌اند و به این طریق از حالت بسته و نیمه بسته خارج می‌شوند، به ایران وابسته می‌باشند.

ب) تمام مناطق فوق از طریق ایران به هم می‌پیوندند و یک بازار، با درآمدی قابل توجه را شکل می‌دهند و تجارت و انتقال انرژی از طریق ایران بین آنان و جهان صورت می‌گیرد.

ج) کمربند طلایی که شامل سوریه، عراق، ایران و افغانستان است، از طریق ایران عبور می‌کند و دریای مدیترانه را به چین، و اقیانوس هند را به دریای خزر متصل می‌کند؛ لذا موقعیت استراتژیک ایران در کنترل کل منطقه، استثنایی است (رضایی، ۱۳۸۳، ص ۲۲).

#### ۴. ژئوپلیتیک تشیع و منافع ملی ایران (فرصت‌ها و تهدیدها)

##### ۴-۱. فرصت‌ها

نابودی موج ارتجاع وهابی‌گری حاکم بر عربستان - که در دهه نخست پیروزی انقلاب اسلامی منشأ حرکت‌های تفرقه‌افکنانه علیه شیعه بود - حذف طالبان از قدرت، فروپاشی حزب بعث و برائت عملی ایران، عربستان و جهان اسلام از ارتباط با طالبان در کنار جدی شدن تهدیدهای امریکایی علیه کشورهای مسلمان منطقه، از جریاناتی بود که برای ایران یک فرصت تلقی می‌شود. در این میان، توسعه و تقویت ژئوپلیتیک تشیع و اتحاد و یگانگی تشیع و تسنن در خاورمیانه فراهم خواهد شد (زم، ۱۳۸۴، ص ۲۲۷ / ملازهی، ۱۳۸۴، ص ۶۹). در این شرایط، ایران می‌تواند در زمینه‌های اقتصادی، امنیتی و ایجاد وحدت و همگرایی ایفای نقش کند.

#### ۴-۲. تهدیدها

تهدیدهای ژئوپلیتیکی نوین تشیع را می‌توان به دو دسته تقسیم کرد که نگرانی اصلی جمهوری اسلامی ایران را تشکیل می‌دهد:

##### ۴-۲-۱. تهدیدهای منطقه‌ای

الف) عدم وفاق شیعیان بر سر داشتن رهبری واحد: تا قبل از تجربه انقلاب اسلامی (لطیف پور، ۱۳۸۰، ص ۱۰۷-۱۲۶)، شیعه در تنها وطن خود، ایران، همواره بر سر تعیین و تبعیت از رهبر واحد، گرفتار اختلاف و چالش بوده است؛ چه اینکه از این ناحیه، خصوصاً در یکصد سال اخیر، ضربات بی‌شماری بر پیکر نهضت‌های شیعی وارد شده است. آنچه بیش از هر چیز نهضت‌های مشروطه، ملی نفت، جنگل و... را در ایران به انحراف کشانید، اختلاف و دیدگاه‌های متفاوت و بعضاً متعارض و متضاد سطوح بالا و مدعیان رهبری جوامع مذهبی ایران و بالاخره جوامع دایرمدار عنصر رهبری بوده است (زم، ۱۳۸۴، ص ۳۲۰-۳۲۱).

بنابراین، احتمال اختلاف نظر میان علمای نجف و قم و یا میان خود علمای نجف و یا خود علمای قم که مثال بارز آن اختلاف نظر مرحوم آیت‌الله‌العظمی شریعتمداری با امام خمینی علیه السلام و همچنین آیت‌الله‌العظمی منتظری است - که البته با درایت حضرت امام علیه السلام خنثی شد - و در حال حاضر اختلاف نظر آیت‌الله مقتدی صدر - یکی از مدعیان رهبری شیعه - با آیت‌الله‌العظمی سیستانی در عراق از این نمونه می‌باشد.

ب) واگرایی فرقه‌ای: جهان اسلام وارث جدایی و اخلاف دو فرقه شیعه و سنی است (قولر و لسر، ۱۳۸۴، ص ۱۹۹). این اختلاف از قرن نخست هجری آغاز شد و در طول تاریخ گسترش یافت. پاره‌ای از اختلافات به طرز نگرش به وقایع تاریخی و پاره‌ای دیگر به اخلاف نظر در اصول دین و فروع آن مربوط می‌شود؛ ولی اگر مسئله به همین جا ختم می‌شد، چندان مشکل نبود؛ زیرا اختلاف بر سر مسائل علمی بود که مانند بسیاری از مسائل دیگر با علما و متخصصان در مورد آن به بحث و تبادل نظر

می‌پرداختند و سرانجام یا به توفیق می‌رسیدند و یا نمی‌رسیدند؛ ولی مسئله از چهارچوب علمی خارج شده است و با کشیده شدن به همهٔ اقشار جامعه، جنبهٔ روانی پیدا کرده و در پی آن، دو فرقهٔ شیعه و سنی به وجود آمده است؛ در نتیجه، موضوع پیش از آنکه اساس فکری و عقیدتی داشته باشد، جنبهٔ روانی و فرقه‌ای دارد؛ از این رو آنچه اکنون با آن مواجه هستیم، معضلی نیست که با بحث‌های علمی بتوان آن را حل کرد، بلکه به بیماری‌ای شباهت پیدا کرده که به درمان روانی نیز نیازمند است (آذرشب، ۱۳۷۶، ص ۴۳).

بنابراین، در صورت تشدید این واگرایی میان دو فرقه تشیع و تسنن، ژئوپلیتیک شیعه، تضعیف و نقش‌آفرینی جمهوری اسلامی ایران در میان شیعیان عرب، کم‌رنگ‌تر خواهد شد و شاید این روند به واگرایی‌های سنی ایران نیز منجر گردد.

**۴-۲-۴. تهدیدهای فرامنطقه‌ای:** تهدیدهای فرامنطقه‌ای ژئوپلیتیک تشیع، ناشی از علایق ژئوپلیتیکی قدرت‌های جهانی، به‌خصوص ایالات متحده آمریکا در خاورمیانه می‌باشد که هر یک، بر اساس منافع ملی خود می‌خواهند در منطقه ایفای نقش کنند؛ به‌ویژه در جهان کنونی که ایالات متحده آمریکا به صورت گسترده در منطقه حضور پیدا کرده و تهدید اصلی و اساسی ژئوپلیتیک تشیع و جمهوری اسلامی ایران محسوب می‌شود؛ چرا که ایالات متحده آمریکا برای تضعیف ژئوپلیتیک تشیع و جمهوری اسلامی ایران اهداف زیر را دنبال می‌کند:

الف) اغفال کشورهای مسلمان منطقه: این اقدام با بزرگ‌نمایی تهدید شیعیان و انحراف اذهان تصمیم‌گیران کشورهای مسلمان و عرب منطقه از «اسرائیل» به

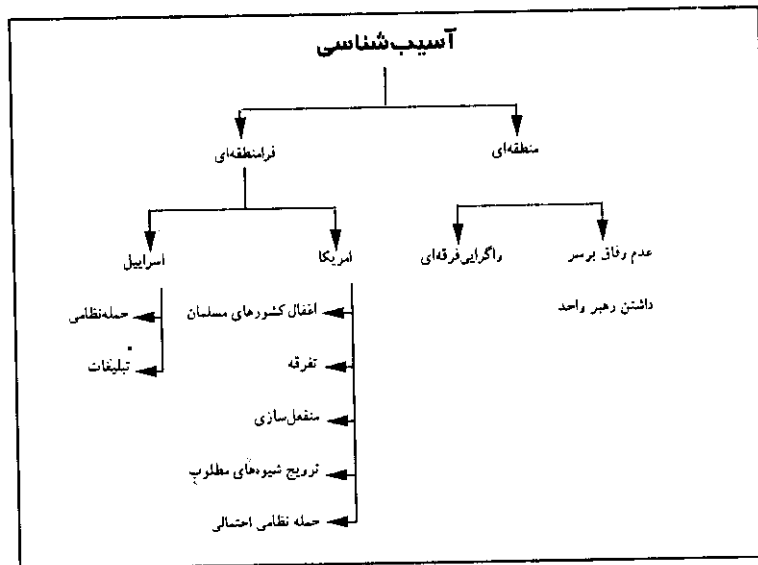
موضوع «تهدید هلال شیعی» انجام می‌گیرد.

ب) تفرقه: این طرح بر اساس انشعاب میان سنی و شیعه و تشدید اختلاف آنها که پس از سپری کردن تاریخ طولانی استثمارزدایی به اشتراکات زیادی دست یافته‌اند، صورت می‌گیرد.

ج) استراتژی منفعل‌سازی: با دو روش کشف سریع تهدیدهای «هلال شیعه» و شعله‌ور ساختن آن صورت می‌گیرد.

د) ترویج شیوه‌های مطلوب: سران کاخ سفید، ضمن بزرگ جلوه دادن تهدیدهای شیعیان، بسترهای لازم را در میان کشورهای مسلمان منطقه برای ایجاد نوعی نظم حکومتی غیرمتمرکز در عراق فراهم می‌سازند (خدایی، ۱۳۸۴، ص ۳۶۳)؛ علاوه بر این، ارزیابی‌های دیدگاه‌های موجود در اسرائیل نسبت به فعالیت‌های هسته‌ای جمهوری اسلامی ایران، و اقدامات آن در منطقه و حمله احتمالی اسرائیل به تأسیسات هسته‌ای ایران، یکی از تهدیدهای مهم ژئوپلیتیک تشیع و جمهوری اسلامی ایران به شمار می‌آید؛ زیرا اسرائیل برای توقف فعالیت‌های هسته‌ای ایران به حملات مستقیم و غیرمستقیم نظامی علیه ایران اعتقاد دارد. مقام‌های اسرائیلی، در این راه، از کلیه امکانات رسانه‌ای و مراکز پژوهشی خود - که دیدگاه‌های مقام‌ها و نخبگان اسرائیل را انعکاس می‌دهند - نهایت بهره را می‌برند؛ مراکزی چون مرکز مطالعات استراتژیک «جافی»، بگین‌سادات و روزنامه‌ها و رسانه‌هایی مانند «هاآرتص» و «جرولم‌پست»؛ همچنین دیگر شبکه‌های خبری جهان به طور گسترده دیدگاه‌های موجود در اسرائیل و خارج آن را نسبت به برنامه‌ها و فعالیت‌های هسته‌ای ایران انعکاس می‌دهند (فراهانی، ۱۳۸۴، ص ۱۳۱).

نمودار زیر، آسیب‌شناسی نوین تشیع را نشان می‌دهد.



**نتیجه**

یکی از بارزترین تمایزات ژئوپلیتیکی ایران، ناشی از مذهب تشیع می‌باشد؛ زیرا ایران، هسته اصلی جهان شیعه محسوب می‌شود و به‌خصوص در سال‌های اخیر، ژئوپلیتیک آن با مسائل نوین تشیع گره خورده است. تحولات اخیر منطقه‌ای و جهانی و نقش آفرینی جدید شیعیان در کشورهای مختلف اسلامی و به‌خصوص در عراق - که بعد از ایران بیشترین جمعیت شیعه را دارد و از لحاظ دارا بودن منابع انرژی یکی از استراتژی‌های کلیدی ترین مناطق به شمار می‌آید - فرصت مناسبی برای ایجاد همگرایی و وحدت میان شیعیان و تبدیل آن به یک قدرت بلامنازع در جهان اسلام در مقابل غرب به‌ویژه ایالات متحده آمریکا فراهم نموده است. در این راستا، ایران با استفاده از توانمندی‌های ژئوپلیتیکی خود می‌تواند تهدیدها را که همواره با آن مواجه

بوده به فرصت تبدیل نماید؛ اما برای دستیابی به این اهداف، جمهوری اسلامی ایران و ژئوپلیتیک تشیع با موانع زیر مواجه می‌باشد:

۱. مخالفت ایالات متحده آمریکا با وحدت و همبستگی شیعیان و دامن زدن بر اختلافات شیعه و سنی به‌خصوص منزوی ساختن جمهوری اسلامی ایران؛
  ۲. تشدید اختلافات مذهبی میان تشیع و تسنن؛
  ۳. بروز اختلافات در میان شیعیان بر سر داشتن رهبری واحد.
- با وجود این، جمهوری اسلامی ایران با ارائه استراتژی مناسب برای ایجاد همگرایی در منطقه، می‌تواند از تشدید و بروز اختلافات مختلف میان شیعیان و سنی‌ها جلوگیری کند.

## منابع

۱. آذرشب، محمدعلی؛ «جایگاه اعراب و ایرانیان در دایره جهان اسلام»؛ فصلنامه خاورمیانه، ش ۴، انتشارات مرکز پژوهش‌های علمی و مطالعات استراتژیک خاورمیانه، ۱۳۷۶.
۲. اردستانی، حسین؛ جنگ عراق و ایران، رویارویی استراتژی‌ها؛ تهران: انتشارات دوره عالی جنگ، ۱۳۷۸.
۳. توال، فرانسوا؛ ژئوپلیتیک شیعه؛ ترجمه علیرضا قاسم آقا؛ تهران: امن، ۱۳۷۹.
۴. حافظ‌نیا، محمدرضا؛ جغرافیای سیاسی ایران؛ تهران: سمت، ۱۳۸۱.
۵. خدایی، خان‌اوغلان؛ «دکترین امنیت ملی امریکا: ژئوپلیتیک نوین تشیع در خاورمیانه»، کتاب امریکا (۷) ویژه دکترین امنیت ملی امریکا، تهران: ابرار معاصر، ۱۳۸۴.
۶. خلیل‌زاد، زالمی و یان لسر؛ استراتژی برای قرن ۲۱؛ ترجمه مرکز تحقیقات و بررسی‌ها؛ بیروت: امن، ۱۳۷۹.
۷. خلیلی، اسدالله؛ روابط ایران و امریکا؛ تهران: ابرار معاصر، ۱۳۸۳.
۸. درخشه، جلال؛ گفتمان سیاسی شیعه در ایران معاصر؛ تهران: دانشگاه امام صادق علیه السلام، ۱۳۸۴.
۹. دولت‌آبادی، بصیر احمد؛ «مبارزات سیاسی شیعیان در افغانستان»؛ فصلنامه تخصصی شیعه‌شناسی؛ ش ۱۱، س ۳، پاییز ۱۳۸۴.
۱۰. منصور، جهانگیر؛ اصل یکصدویانزدهم قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران؛ چ ۳، تهران: دوران، ۱۳۷۳.
۱۱. رضایی، محسن؛ «ایران محور هژمونیک»؛ مجموعه مقالات نخستین کنگره علمی انجمن ژئوپلیتیک ایران، تهران: دانشگاه تربیت مدرس، ۱۳۸۳.
۱۲. زم، محمدعلی؛ جمهور جهانی شیعه؛ تهران: کتاب جمهور، ۱۳۸۴.
۱۳. طباطبایی، سید محمدحسین؛ شیعه در اسلام؛ قم: قلم، ۱۳۶۷.
۱۴. قراهانی، احمد؛ «ارزیابی دیدگاه‌های موجود در اسرائیل نسبت به فعالیت‌های هسته‌ای جمهوری اسلامی ایران»؛ کتاب خاورمیانه (۳)، تهران: ابرار معاصر، ۱۳۸۴.
۱۵. فرجی‌راد، عبدالرضا؛ «ژئوپلیتیک جدید عراق»؛ مجموعه مقالات نخستین کنگره علمی انجمن ژئوپلیتیک ایران، تهران: دانشگاه تربیت مدرس، ۱۳۸۳.
۱۶. فولر، گراهام و یان لسر؛ احساس محاصره (ژئوپلیتیک اسلام و غرب)؛ ترجمه علیرضا فرشچی؛ تهران: دوره عالی جنگ، ۱۳۸۴.



۱۷. فولر، گراهام. ای. و. رند و رحیم فرانکه؛ شیعیان عرب، مسلمانان فراموش شده؛ ترجمه خدیجه تبریزی؛ قم: مؤسسه شیعه‌شناسی، ۱۳۸۴.
۱۸. فولر، گراهام؛ قبله عالم ژئوپلیتیک ایران؛ ترجمه عباس مخبر؛ تهران: مرکز، ۱۳۷۳.
۱۹. کمیسیون امنیت ملی آمریکا؛ استراتژی امنیت ملی آمریکا در قرن ۲۱؛ ترجمه جلال دهمشکی و دیگران؛ تهران: ابرار معاصر، ۱۳۸۰.
۲۰. کیسین، کارل؛ جنگ آمریکا و عراق، هزینه‌ها، بی‌آمدها و گزینه‌های موجود؛ ترجمه گروه مترجمان؛ تهران: ابرار معاصر، ۱۳۸۱.
۲۱. مؤسسه الأهرام؛ مجله مهتارات ایرانیه؛ السنة الخامسة، العدد ۵۵، جمهوری مصر العربیه (فبرایه ۲۰۰۵).
۲۲. متقی‌زاده، زینب؛ جغرافیای سیاسی شیعیان منطقه خلیج فارس؛ قم: مؤسسه شیعه‌شناسی، ۱۳۸۴.
۲۳. مجتهدزاده، پیروز؛ ایده‌های ژئوپلیتیک و واقعیت‌های ایرانی؛ تهران: نی، ۱۳۷۹.
۲۴. \_\_\_\_\_؛ جغرافیای سیاسی و سیاست جغرافیایی؛ تهران: سمت، ۱۳۸۱.
۲۵. محرمی، غلامحسین، تاریخ تشیع؛ قم: مؤسسه آموزشی و پژوهشی امام خمینی علیه السلام، ۱۳۸۴.
۲۶. ملازهی، پیرمحمد؛ «فرصت‌ها و تهدیدهای امنیتی فراسوی جمهوری اسلامی ایران در نگرش به موضوع افغانستان»؛ کتاب امنیت بین‌الملل (۳)، تهران: ابرار معاصر، ۱۳۸۴.
۲۷. ویلی، جونز. آن. نهضت‌های اسلامی شیعیان عراق؛ تهران: مؤسسه اطلاعات، ۱۳۶۳.
28. Berman, Ilan; "Confronting a Nuclear Iran"; Interview, <http://www.geostraregy-dyrect.com>.2006.
29. Faleh A. Jabar; "The Shiite Movement in Iraq"; London: Saqi, 2003.
30. The Daily Star; "Shiite cleric with links to Iran tops Iraqi Election list (Dec 11, 2004).
31. www. tpub. com.
32. Zubaida, Samir; "Islam, The People and The State"; Routledge Press, 1989.